

การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี

A STUDY OF CULTURAL TOURISM POTENTIALITY OF BUDDHIST TEMPLES IN PATHUM THANI PROVINCE

วงศ์ธีรา สุวรรณิน และคณะ
Wongtheera Suvannin, and Colleagues

วิทยาลัยนวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

บทคัดย่อ

การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี มีวัตถุประสงค์คือ 1. เพื่อศึกษาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของวัดในจังหวัดปทุมธานีที่สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม 2. เพื่อจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงระหว่างวัดที่มีศักยภาพในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดปทุมธานี จากข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดปทุมธานี และสัมภาษณ์หน่วยงานในจังหวัดปทุมธานีเช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานท่องเที่ยวจังหวัด สำนักพุทธศาสนาประจำจังหวัด พร้อมทั้งออกพื้นที่สำรวจเบื้องต้นทำให้ได้จำนวน 11 วัด ที่มีศักยภาพในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว วิธีวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลและสัมภาษณ์เชิงลึกกับท่านเจ้าอาวาส ไวยาวัจกร พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน จำนวน 44 คน ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณแจกแบบสอบถามนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในวัด ใช้สูตรคอแคเรน ได้กลุ่มตัวอย่าง 384 คน โดยแจกนักท่องเที่ยววัดละ 45 คน รวมทั้งสิ้น 495 คน การเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบสะดวก (Convenience Sampling)

ผลการวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่าศักยภาพการท่องเที่ยวในด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุมีหลายวัดที่มีพระพุทธรูปเก่าแก่สมัยสุโขทัยและพระนครศรีอยุธยา ส่วนอุโบสถและเจดีย์มีลักษณะเหมือนเจดีย์ชเวดากอง โบราณสถานเป็นสถาปัตยกรรมของมอญส่วนใหญ่ สิ่งอำนวยความสะดวกด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ เช่น ประปา ไฟฟ้า ถนนหนทาง ห้องสุขา และระบบรักษาความปลอดภัยอยู่ในระดับปานกลาง เนื่องจากวัดในจังหวัดปทุมธานีมีจำนวนนักท่องเที่ยวน้อยกว่าจังหวัดอื่น ส่วนร้านค้าขายจะมีอยู่ตามชุมชนรอบๆวัด การวิจัยเชิงปริมาณ ผลการวิจัยพบว่า วัดส่วนใหญ่มีภูมิทัศน์ที่สวยงาม

และมีพื้นที่โล่งกว้าง ส่วนทรัพยากรด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณี พบว่าวัดส่วนใหญ่มีโบสถ์และพระพุทธรูปที่สำคัญ ชุมชนจะจัดประเพณีร่วมกับวัด เช่น ตักบาตร ทำทานและเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา พร้อมทั้งการรณรงค์ให้ประชาชนรักษาศิลปแห่งตน พิธีกรรมในวันพระและวันสำคัญทางศาสนา สำหรับวัดที่มีนักท่องเที่ยวทางวัดจะจัดมัคคุเทศก์หรือบุคลากรพาชมวัด ส่วนที่ต้องปรับปรุง คือ จุดประชาสัมพันธ์ยังมีน้อย ทั้งบริเวณนอกวัดและในวัด

เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจากการวิเคราะห์สามารถจัดทำเส้นทางการท่องเที่ยววัดเลือกจากที่วัดที่ใกล้เคียงกันและอยู่บนเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมโยงกัน พร้อมทั้งพิจารณาสถานที่แวะรับประทานอาหารกลางวัน และเดินทางกลับให้เป็นวงจร ทำให้สามารถจัดทำแผนที่เส้นทางการท่องเที่ยวได้สองเส้นทาง เส้นทางแรกมี 6 วัด และเส้นทางที่สองมี 5 วัด

ASSTRACT

A study on cultural tourism potentiality of the Buddhist temples aims; 1) to study tourism potentiality of the temples in Pathum Thani province that can be developed to be source of cultural tourism. 2) To draw up travel mapping that connected the temples which has potentiality to be source of cultural tourism in Pathum Thani province. From data base of Pathum Thani province, an interviewing of various organizations in Pathum Thani province such as provincial cultural office, provincial tourism office, Provincial buddhist office, and primary site investigation, 11 temples were found as potential cultural tourism sources. Qualitative research was conducted by data analysis and in-dept interview to temple abbots, religious assistances, monks, community leaders totaling 44 people. Quantitative research was conducted by questionnaires distribution to tourists in temples, sample sizes were 384 people based on Cochran formula, Forty five questionnaires were distributed for each temple totally 495 people. Sample size was selected by convenience sampling.

Qualitative research was found that there were many temples with tourism potentiality in term of old places and materials. Ancient Buddha

images, Sukhothai and Ayutthaya regime, were raised up for example. Uposatha (temple) and pagoda like Chavedakong, Ancient venues were norm architecture, Utilities supply such as water electrical, walkway, toilet, and security system were in middle level because number of tourists, who paid visit Buddhist temples in Pathum Thani were not too much in comparison with other provinces. Grocery stores, install vendors, located in community surrounding the temples. There were few install vendors located in the temples. Quantitative research was found that most of temples have beautiful scenery, wider spaces, historical resources, culture and norms were found that most of temples have remarkable Ubosatha, vihara, and Buddha images. Temples have traditional events with communities. Religious activities; food offering to Buddhist monks, walking-around pagoda in religious important days, to campaign laymen practice in principles (Sila), listening Buddha teaching in important religions days. Religions days. Temple tour was organized with tour guide in order to provide information to tourists. Public relation offices were very minimum both in temple premise and outside of temple, it is high recommendation for improvement.

From analysis of temple location and public high way and few other relevance factors such as food shop, temple tour schedule, and circle communication, two cultural tourism route mappings were designed; first route comprised of six temples, and second route comprised of 5 temples.

คำสำคัญ

ศักยภาพด้านการท่องเที่ยว วัด วัฒนธรรม การท่องเที่ยว ปทุมธานี

ความสำคัญของปัญหา

วัดเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทย เพราะคนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ วัดจึงเป็นสถานที่ที่คนไทยเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เนื่องจากชาวพุทธต้องเข้าไปทำบุญ และประกอบกิจกรรมทางศาสนา คำว่า “บวร” หมายถึง บ้าน วัด และโรงเรียนจึงเป็น

องค์ประกอบสำคัญในวิถีชีวิตคนไทย วัดนอกจากจะเป็นแหล่งที่คนไทยใช้ประกอบกิจกรรมศาสนาแล้ว วัดยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งของชาวไทยและชาวต่างประเทศเนื่องจากวัดมีศิลปะโบราณวัตถุและโบราณสถานที่สร้างขึ้นในแต่ละยุคทำให้วัดเป็นแหล่งเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมของประเทศได้อย่างดี แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ที่แสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของท้องถิ่นเป็นมรดกตกทอดที่ควรแก่การเผยแพร่และช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟูให้อยู่คู่กับสังคมไทย เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดความรักและภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน (พระครูสมุทรวิราภรณ์ มหานาค, 2552)

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้ข้อมูลว่าการท่องเที่ยวถือเป็นแหล่งรายได้หลักที่สำคัญของประเทศไทย โดยในปี 2551 รายรับจากการท่องเที่ยวของไทยจัดอยู่ในอันดับ 1 ของภูมิภาคอาเซียน ภาคการท่องเที่ยวสร้างรายได้ให้กับประเทศไทยร้อยละ 9 ของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศทั้งหมดและมีการจ้างงานกว่า 1.9 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 5 ของจำนวนแรงงานทั้งหมดภายในประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2552)

จังหวัดปทุมธานีเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญของประเทศไทย จากหลักฐานที่ค้นพบไม่ว่าจะเป็น วัด เตาโอ่งอ่าง ตุ่มสามโคก หม้อข้าวแช่ อัฐมอญ และเครื่องปั้นดินเผา รวมทั้งยังมีกิจกรรมของวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวมอญ ชาวมอญได้อพยพจากประเทศพม่าเข้ามาพึ่งบารมีของกษัตริย์ไทยและได้ดำเนินชีวิตจากอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยได้รับอนุญาตให้ตั้งถิ่นฐานในจังหวัดปทุมธานี จึงทำให้จังหวัดปทุมธานีมีกิจกรรมที่ดำเนินเกี่ยวกับมอญ เช่น การทำข้าวแช่ การกวนข้าวทิพย์ นอกจากนี้สถานที่ท่องเที่ยวของจังหวัดปทุมธานียังมีศาสนสถานและวัดวาอาราม แสดงร่องรอยของมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นสะท้อนถึงประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของคนมอญ (วีรวัฒน์ วงศ์ศุภไทย, 2555)

ขณะนี้หน่วยงานภาครัฐได้พยายามฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวมอญให้กลับมาอีกครั้ง เพื่อรักษาไว้ซึ่งแบบอย่างอันดีงามของท้องถิ่น แต่จังหวัดปทุมธานีเป็นจังหวัดปริณทลที่มีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วจึงทำให้ชุมชนดั้งเดิมมีรูปแบบทางวัฒนธรรมพื้นบ้านลดล อีกทั้งจังหวัดได้มีนโยบายการพัฒนาในด้านโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรม เช่น นิคมอุตสาหกรรมนวนคร นิคมอุตสาหกรรมบางกระดี จึงทำให้ประชาชนมองข้ามแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดปทุมธานี ทั้งที่ความจริงในจังหวัดปทุมธานีมีวัดและศิลปวัฒนธรรมมากมายพอจะพัฒนาให้เป็นเส้นทางท่องเที่ยวสำหรับนักท่องเที่ยว จากที่กล่าวมาทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาถึงศักยภาพวัดว่าวัดใดในจังหวัดปทุมธานีเหมาะจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

และกำหนดเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวในจังหวัดปทุมธานี โดยพัฒนาชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวร่วมกับวัดอย่างยั่งยืนต่อไป

โจทย์วิจัย/ปัญหาวิจัย

วัดใดในจังหวัดปทุมธานีที่จะสามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และสามารถจัดเป็นเส้นทางท่องเที่ยววัดในจังหวัดปทุมธานี

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของวัดในจังหวัดปทุมธานีที่สามารถพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
2. เพื่อจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงระหว่างวัดที่มีศักยภาพในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดปทุมธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ดำเนินการเลือกพื้นที่ โดยขอข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานท่องเที่ยวประจำจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ตลอดจนงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกพื้นที่ เพื่อทำการเลือกวัดที่จะศึกษาโดยการทำตารางเปรียบเทียบความสำคัญของวัด พร้อมทั้งออกสำรวจเบื้องต้น เภมณฑ์ในการพิจารณา ได้แก่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นของวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่แวดล้อม องค์กรปกครองส่วนธุรกิจท่องเที่ยว องค์กรปกครองส่วนการตลาด องค์กรปกครองส่วนการมีส่วนร่วมชุมชนและองค์กรปกครองส่วนการสร้างความจิตสำนึกนักท่องเที่ยว จำนวน 11 วัด ดังนี้ วัดโบสถ์ (สามโคก) วัดกร่าง วัดสิงห์ วัดมะขาม วัดศาลเจ้า วัดศาลาแดงเหนือ วัดเขียนเขต วัดเจดีย์หอย วัดชินวราราม วัดปัญญาบันฑิตาราม และวัดบางหลวง

2. การศึกษาครั้งนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถามดังนี้

2.1 การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth-Interview) เพื่อรวบรวมข้อมูลกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น วัฒนธรรมจังหวัด ท่องเที่ยวจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำหรับวัดจะสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้รู้เช่นท่านเจ้าอาวาสหรือพระสงฆ์ ผู้ที่ดูแลวัดและผู้บริหารจัดการวัด ชุมชนล้อมรอบวัดที่มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยสัมภาษณ์วัดละ 4 คน รวมเป็น 44 คน

2.2 การศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ใช้แบบสอบถามเพื่อสอบถามข้อมูลจากนักท่องเที่ยว ที่มาเที่ยววัดที่เลือกไว้ 11 วัด ของจังหวัดปทุมธานี เพื่อศึกษาถึงเหตุผลของการเดินทางมาท่องเที่ยววัด สิ่งที่นักท่องเที่ยวได้รับจากการท่องเที่ยว ทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัด ระบบการจัดการของวัดและข้อเสนอแนะสำหรับวัด นักท่องเที่ยวที่มาวัด โดยคณะผู้วิจัยพบว่าประชากรที่มาท่องเที่ยวมาจากหลายพื้นที่หรือบางครั้งขับรถผ่านมาและต้องการทำบุญจึงมีจำนวนไม่แน่นอนดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงใช้สูตรแบบไม่ทราบจำนวนที่แน่นอนของนักท่องเที่ยวที่มาวัดโดยใช้ สูตรคอเครน (W.G. Cochran, 1953 อ้างถึงใน ยุทธ ไทยวรรณ, 2546) ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 กำหนดค่าความคลาดเคลื่อน ไม่เกิน .05 ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 384 คน การแจกแบบสอบถามเก็บข้อมูลตามสัดส่วน (Proportional Sampling) ทั้ง 11 วัด โดยจัดเก็บนักท่องเที่ยววัดละเท่าๆ กันได้วัดละ 35 คน แต่คณะผู้วิจัยได้เพิ่มจำนวนกลุ่มตัวอย่างอีกวัดละ 10 คน จึงทำให้จำนวนกลุ่มตัวอย่างแต่ละวัดเพิ่มเป็น 45 คน ทำให้ผลรวมของจำนวนกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด เท่ากับ 495 คน คณะผู้วิจัยเลือกสุ่มตัวอย่างจากนักท่องเที่ยวที่มาวัดในช่วงวันเสาร์และอาทิตย์เนื่องจากจะมีนักท่องเที่ยวมากกว่า วันธรรมดา (จันทร์-ศุกร์) ตั้งแต่เวลา 7:00 น.-17:00 น. ใช้การเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบสะดวก (Convenience Sampling) (กัลยา วานิชย์บัญชา, 2545)

3. ทดลองจัดเส้นทางการท่องเที่ยวทั้ง 11 วัด คณะผู้วิจัยจึงทดลองจัดเส้นทาง การท่องเที่ยวให้กับ 11 วัด โดยกำหนดด้วยการจัดเส้นทางของวัดที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกันอยู่ บนเส้นทางคมนาคม อีกทั้งพิจารณาการแวะรับประทานอาหารกลางวันและช่วงเวลาที่ จะเข้าชมในแต่ละวัดและการเดินทางกลับให้เป็นวงจร

ผลการวิจัย

1. การวิจัยเชิงคุณภาพ คณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล คณะผู้วิจัยได้ ใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์เชิงลึก ในการสัมภาษณ์ ท่านเจ้าอาวาส ไวยาวัจกร ผู้นำชุมชน ของวัดที่มีศักยภาพจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนตรวจสอบด้วยเอกสารจากวัด และหน่วยงานราชการ ผลการวิจัยศึกษาภาพทั้ง 11 วัด สรุปประเด็นสำคัญ ดังนี้

1.1 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดโบสถ์ (สามโคก) พบว่า เป็นวัดเก่าแก่มีมา ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีศักยภาพด้านศาสนโบราณและศาสนวัตถุที่ควรแก่การไป เยี่ยมชม เป็นต้นว่า หลวงพ่อเหลือ หลวงพ่อเพชร หลวงพ่อโต พระพุทธรูปเก่าแก่และ

ศักดิ์สิทธิ์ รูปปั้นขนาดใหญ่ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต พรหมรังสี) พระอุโบสถรูปทรงไทยทิวเขา จิตรกรรมฝาผนังภาพพุทธประวัติ พร้อมทั้งภายในวัดยังเพียบพร้อมไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกด้านประปา ไฟฟ้า ถนนหนทาง ห้องน้ำ ห้องสุขา และระบบรักษาความปลอดภัยที่เข้มงวด นอกจากนี้ภายในวัดยังมีสภาพแวดล้อมทั้งสวนหย่อมและพื้นที่สีเขียวที่แลดูสะอาดมีการจัดวางผังวัดค่อนข้างจะออกในแนวผสมผสานระหว่างสมัยใหม่กับหลักการทางพุทธศาสนา ในขณะเดียวกันภายในวัดยังปลอดจากมลพิษทางเสียงและมิกถูระเบียบของวัดที่เข้มงวด และที่สำคัญยิ่งกว่านั้น นโยบายด้านการประชาสัมพันธ์ของวัดโบสถ์ได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง อาทิ การมีจุดประชาสัมพันธ์ทั่วจังหวัด การสนับสนุนให้มียุวมัคคุเทศก์ ส่วนร้านค้า ร้านขายภายในวัด วัดโบสถ์ได้สนับสนุนให้ประชาชนเข้ามาตั้งร้านค้า พร้อมกันนั้นเปิดโอกาสให้นำเอาสินค้าประจำชุมชนมาจัดแสดงเป็นของที่ระลึกให้กับนักท่องเที่ยวอีกด้วย วัดโบสถ์จึงนับว่ามีศักยภาพที่เหมาะสมในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวมากที่สุด

1.2 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดกร่าง พบว่า เป็นวัดเก่าแก่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ประชาชนภายในคุ้มวัดเป็นเจ้าของภาพร่วมกันสร้าง โดยมีพระมหาเถระที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นคือ “หลวงพ่อหล้า” เป็นผู้นำพาในการสร้างวัด วัดกร่างมีศักยภาพด้านโบราณวัตถุและโบราณสถานที่โดดเด่น ได้แก่ อุโบสถรูปทรงไทยโบราณแบบมหาอุดซึ่งหาชมได้ยาก หลวงพ่อรสิงห์ พระพุทธรูปที่มีมาก่อนการสร้างวัด พระพุทธชินราชองค์จำลอง เป็นพระประธานประจำวัด รูปเหมือนหลวงพ่อหล้า พระเกจิอาจารย์ชื่อดังของวัด นอกจากนี้ยังมีเครื่องรางของขลังที่มีชื่อเสียงประจำวัด ได้แก่ ตรีครุฑโทนหลวงพ่อหล้า ส่วนระบบสาธารณูปการภายในวัด ห้องน้ำ ห้องสุขา ถนนหนทางทั้งภายในและภายนอกวัดมีเพียงพอต่อการรองรับประชาชน สภาพแวดล้อมของวัดมีพื้นที่สีเขียว ลานจอดรถที่ค่อนข้างจะเหมาะสม แต่ยังไม่มียุคกลางรณะนำสถานที่วัดกร่าง พบว่ามีศักยภาพที่เหมาะสมในการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวระดับปานกลาง

1.3 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดสิงห์ พบว่า มีศักยภาพที่ถึงพร้อมทุกด้าน นับได้ว่าเป็นวัดที่เก่าแก่มากที่สุด เนื่องจากมีพระพุทธรูปหลวงพ่โตที่คาดว่าสร้างในสมัยสุโขทัย ความเป็นมาของวัดซึ่งมีความสำคัญและสัมพันธ์ต่อผู้คนในอำเภอสามโคก เพราะเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองของชาวอำเภอสามโคก นอกจากนี้วัดโบสถ์ยังมีศักยภาพด้านโบราณวัตถุและโบราณสถานสำคัญของวัด อาทิ พระพุทธรูปไม้ หลวงพ่โต หลวงพ่เพชร วิหารโถง(ศาลาติน) วิหารน้อย อุโบสถที่รายล้อมด้วยกำแพงแก้วเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสอง ส่วนทรัพยากรด้านสาธารณูปการของวัด ประกอบด้วย ไฟฟ้า

ประปา ถนนหนทาง วัดสิ่งมีความพร้อมในทุกด้าน ยกเว้นห้องน้ำ ห้องสุขา ยังไม่เพียงพอต่อการรองรับจำนวนประชาชน การจัดวางผังวัดค่อนข้างจะเป็นระเบียบ ประกอบกับสภาพแวดล้อมภายในวัดยังคงมีพื้นที่สีเขียว แต่เนื่องจากน้ำท่วมใหญ่ในปี พ.ศ. 2554 ทำให้ต้นไม้ของวัดล้มตาย รวมทั้งการทรุดตัวของโบราณสถานที่เกิดจากน้ำท่วม และขณะที่กรมศิลปากรกำลังทำการบูรณะซ่อมแซม ศักยภาพด้านการให้บริการ อาทิ จุดการให้บริการประชาสัมพันธ์ยังไม่มี ความหลากหลาย ส่วนร้านค้าและสวัสดิการภายในวัดยังมีน้อย

1.4 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดมะขาม พบว่า มีศักยภาพที่สามารถจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้หลายด้าน เพราะมีประวัติความเป็นมาและทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม โดยเริ่มจากการเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชนซึ่งชาวมอญที่อพยพมาจากหงสาวดีเป็นคนสร้างวัดโดยได้เริ่มจากการสร้างโบสถ์เก่าแก่รูปทรงไทย ภายในโบสถ์มีภาพจิตรกรรมฝาผนังพุทธประวัติสำคัญ มีวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ มีเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองขนาดใหญ่ 2 องค์ ส่วนระบบการสาธารณูปการมีความพร้อมเนื่องจากพื้นที่ของวัดมีประมาณ 35 ไร่ ระบบสาธารณูปการ มีไฟฟ้าและประปาของวัด ส่วนห้องน้ำ ห้องสุขา ต้องพัฒนาปรับปรุงในแง่คุณภาพของห้องน้ำ ในขณะเดียวกันการคมนาคมไม่ว่าจะเป็นทางบก ทางน้ำ วัดมะขามค่อนข้างจะมีภูมิศาสตร์ที่ได้เปรียบเพราะพื้นที่ของวัดติดกับถนนและแม่น้ำสายหลักเป็นวัดที่อยู่ใจกลางเมืองปทุมธานีบริเวณพื้นที่โดยรอบอาณาบริเวณวัด ยังได้มีการจัดเป็นระบบอย่างดี อาทิ การวางผังวัด การจัดสวนหย่อม พื้นที่สีเขียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดภูมิทัศน์บริเวณริมฝั่งแม่น้ำมีท่าแพเลี้ยงปลา

1.5 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดศาลเจ้า พบว่า มีความโดดเด่นหลายด้าน ในด้านความเป็นมาเป็นวัดเก่าแก่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเกี่ยวกับช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น เจ้าน้อยมหาพรหมได้สร้างถวายพระอาจารย์รุซึ่งเป็นพระเกจิอาจารย์ชื่อดังในสมัยนั้น ด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญ อาทิ โบสถ์มีลักษณะรูปทรงแบบจีน เจดีย์รามัญ พระพุทธรูปหลวงพ่อมหาพรหม ศาลเจ้าพ่อวัดศาลเจ้า รูปปั้นหลวงพ่อสอน ส่วนด้านสาธารณูปการ มีไฟฟ้า ประปา ถนนหนทาง ห้องน้ำ ห้องสุขา มีความพร้อมพอสมควร เนื่องจากพื้นที่วัดมีจำนวนจำกัดแต่ทางวัดได้จัดพื้นที่ให้พ่อค้ามาขายของ จึงทำให้ทางวัดมีรายได้จากค่าเช่าร้านค้า แต่อย่างไรก็ดี ห้องน้ำ ห้องสุขา จะต้องมีการสร้างเพิ่มเติม เพราะเมื่อพิจารณาจากจำนวนคนที่มาท่องเที่ยวมากินอาหารในร้านค้าภายในวัด นับว่ายังไม่เป็นการเพียงพอ ด้านทัศนียภาพภายในวัดยังขาดพื้นที่สีเขียวและสวนหย่อม รวมถึงบริเวณพื้นที่ริมฝั่งน้ำมีการทำเขื่อนกันน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วม พร้อมมีแพให้เลี้ยงปลา

ด้านการบริหารของวัด ร้านค้า ร้านอาหารประเภทต่างๆ มีความพร้อมมากกว่าทุกวัด ในจังหวัดปทุมธานีนับว่าเป็นจุดเด่นที่สำคัญ ผู้คนจะรู้จักวัดศาลเจ้าเพราะร้านอาหาร สิ่งของอุปโภคบริโภคภายในวัดศาลเจ้า และในวัดไม่มีจุดประชาสัมพันธ์และไม่มีมีคฤหบดี

1.6 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดศาลาแดงเหนือ พบว่า มีศักยภาพด้านประวัติศาสตร์เพราะสร้างมาตั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเป็นวัดที่มีขอบเขตพื้นที่ที่เหมาะสมสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวทั้งทางน้ำและทางบก ส่วนศักยภาพด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุของวัดศาลาแดงเหนือก็น่าสนใจเป็นต้นว่า อุโบสถทรงไทย 2 ชั้น เป็นสถาปัตยกรรมร่วมสมัย ภายในโบสถ์มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเกี่ยวกับพุทธประวัติ ประเพณีวัฒนธรรมสำคัญของชาวมอญ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์มูเตาซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาวมอญให้ได้ศึกษาอย่างละเอียดพร้อมทั้งมีพระพุทธรูปหยกขาวปางมารวิชัยเป็นพระประธานของวัดมีความงดงามอย่างยิ่ง ในขณะที่ศักยภาพด้านสาธารณูปการภายในวัดก็มีพร้อมทุกอย่าง อาทิ การประปา ไฟฟ้า ภายในวัดถือได้ว่ามีความพร้อมแต่อย่างไรก็ตาม ห้องน้ำ ห้องสุขา ที่จอดรถ คอนข้างจะมีข้อกีดในด้านของพื้นที่เพราะไม่สามารถขยายเพิ่มเติมได้อีก แต่เมื่อพิจารณาในด้านการคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำก็ถือว่ามีข้อได้เปรียบจากสภาพภูมิศาสตร์ของวัดติดริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและถนนสายหลัก ส่วนศักยภาพด้านการให้บริการมีข้อจำกัดเนื่องจากภายในวัดยังไม่มีร้านค้าขายอีกทั้งยังไม่มีจุดประชาสัมพันธ์ที่เป็นระบบ แต่ศักยภาพที่ดี คือ ความร่วมมือของชุมชนที่เข้มแข็ง

1.7 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดเขียนเขต พบว่า มีศักยภาพโดดเด่นด้านทำเลที่ตั้งใกล้กับถนนสายหลักไปมาสะดวก อีกทั้งยังเป็นวัดพระอารามหลวงที่เพียบพร้อมไปด้วยเสนาสนะที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุสำคัญของวัด อาทิ พระอุโบสถทรงไทย 3 ชั้น วิหารประดิษฐานหลวงพ่อโสธร หอระฆังเก่าแก่ รูปเหมือนของอดีตเจ้าอาวาสของวัด ส่วนศักยภาพด้านสาธารณูปการขั้นพื้นฐาน เป็นต้นว่า ระบบไฟฟ้า ประปาภายในวัดคอนข้างจะมีอย่างทั่วถึงถนนหนทางรอบวัดกว้างขวางและเชื่อมต่อไปยังสถานที่สำคัญของวัดได้อย่างสะดวก ส่วนห้องน้ำ ห้องสุขายังต้องได้รับการพัฒนาและปรับปรุงทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ในทำนองเดียวกันเมื่อพิจารณาถึงสภาพแวดล้อมภายในวัดคอนข้างจะจัดวางผังวัดได้เป็นระเบียบสภาพภูมิทัศน์สวยงาม ประการสุดท้าย ศักยภาพด้านการให้บริการ เป็นต้นว่า ลานจอดรถภายในวัดคอนข้างจะมีความกว้างขวางมีช่องจราจรเป็นระเบียบรวมถึงการมีจุดประชาสัมพันธ์อย่างเป็นทางการมีร้านค้า

สวัสดิการภายในเช่นเดียวกันแต่ไม่มีสินค้าพื้นบ้าน และบุคลากรแนะนำสถานที่สำคัญภายในวัด

1.8 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดเจติยหอย พบว่า วัดเจติยหอยมีประวัติเริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. 2523 เริ่มก่อตั้งจากพระมหาเถระเกษิชาจารย์ชื่อดังนามว่า “หลวงพ่อทองกลิ้ง” ซึ่งนิมิตเห็นพื้นที่กว้างใหญ่และตัดสินใจซื้อพื้นที่เหล่านั้นเพื่อสร้างเป็นวัดด้วยขอบเขตพื้นที่ 113 ไร่ ซึ่งถือเป็นจุดเด่นในด้านการพัฒนาส่วนต่างๆ นอกจากนี้ศักยภาพด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุถือเป็นจุดเด่นที่สร้างชื่อเสียงเป็นที่รู้จักแก่พุทธศาสนิกชนทั่วไป ได้แก่ เจติยหอยขนาดใหญ่ โบสถ์ และพระพุทธรูปทรงเครื่อง นอกจากนี้ระบบการไฟฟ้า ประปา ถนนหนทางทั้งภายในและนอกวัดมีสภาพใช้การได้อย่างมีประสิทธิภาพ ยกเว้นห้องน้ำ ห้องสุขา จะต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าเดิมเนื่องจากวัดมีพื้นที่กว้างขวางมีการจัดวางผังวัดอย่างเป็นรูปธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ริมฝั่งน้ำได้รับการพัฒนา เมื่อกกล่าวถึงศักยภาพด้านการให้บริการ เช่น สถานที่จอดรถ ร้านค้าและสวัสดิการมีจำนวนมากและเพียงพอต่อการรองรับประชาชน และยิ่งไปกว่านั้นทางวัดยังมีสวนสมุนไพร นวดแผนโบราณ ที่อบสมุนไพรมีจุดเด่นที่ทำให้ประชาชนรู้จักวัดเจติยหอยมากขึ้น ส่วนด้านจุดประชาสัมพันธ์ถือว่ามีความพร้อมอย่างมาก

1.9 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดชินวราราม พบว่า เป็นวัดที่มีความเก่าแก่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ชุมชนชาวมอญที่อพยพมาจากหงสาวดีได้มีศรัทธาเป็นเจ้าของสร้างวัดเริ่มสร้างโบสถ์แต่ยังไม่เสร็จ งบประมาณหมด ครั้นเมื่อพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวดี สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงบูรณปฏิสังขรณ์ให้ดีกว่าเดิม ภายในวัดยังเพียบพร้อมไปด้วยโบราณสถานและโบราณวัตถุ อาทิ พระอุโบสถทรงไทยงดงาม พระพุทธรูปชินวดี หอระฆัง ธรรมนียอดปราสาท ในขณะเดียวกัน ระบบไฟฟ้า ประปา ห้องน้ำ ห้องสุขา และถนนหนทางค่อนข้างจะสะอาดและเพียงพอที่จะรองรับกับจำนวนประชาชนที่มาเยี่ยมชมวัดได้ พื้นที่ภายในวัดกว้างขวาง ร่มรื่น มีสวนหย่อม พื้นที่สีเขียวตามบริเวณส่วนสำคัญต่างๆ เพียงแต่ทางวัดยังไม่มีจุดประชาสัมพันธ์ที่เป็นระบบ อีกทั้งไม่มีร้านค้าขาย และไม่มีบุคลากรแนะนำสถานที่แต่มีวัฒนธรรมประเพณีประจำปีที่ยังคงสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีถวายข้าวแช่ ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ซึ่งดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง

1.10 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดปัญญาบันฑิตาราม พบว่า เป็นวัดสมัยใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นแบบอย่างของวัดในคติธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยรูปแบบการสร้างวัดได้แรงบันดาลใจจากวัดสวนโมกข์ของหลวงพ่อพุทธทาส

เน้นความเรียบง่าย ร่มรื่นในขณะเดียวกัน ศักยภาพด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ ไม่เด่นชัดเท่าที่ควรเพราะมโนปณิธานของการตั้งวัดมิได้เน้นการก่อสร้างที่เป็นอาคาร แต่หากจะพิจารณาในแง่ความทรงคุณค่าด้านความรู้ ลักษณะของโบสถ์มีลักษณะสอดคล้อง กับสมัยพุทธกาล รูปทรงโปร่งและมีพระพุทธรูปองค์เดียวเป็นพระประธานวัด เน้นอาคาร สำหรับจัดอบรมธรรมะ ส่วนระบบไฟฟ้า ประปา ห้องน้ำ ห้องสุขา และถนนหนทางภายใน วัดและรอบวัดมีสภาพดีและสามารถรองรับกับประชาชนจำนวนมากที่เข้ามาทำบุญหรือ อบรมคติธรรมได้ เว้นถนนทางเข้าวัดจะแคบเพราะวัดมิได้ติดกับถนนสายหลักต้องเดิน ทางเข้าไปในถนนสายย่อย ในขณะเดียวกันการจัดวางผังวัดและการจัดการพื้นที่สีเขียว สามารถบริหารจัดการได้เป็นอย่างดีและเป็นระบบทำให้วัดมีความร่มรื่น ร่มเย็น ประการสุดท้ายที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของวัดก็คือ วัดปัญญานันทาราม เน้นด้านการให้บริการ เป็นต้นว่า การประชาสัมพันธ์ของวัดในรูปแบบสื่อด้านหนังสือ เทปธรรมะ และโครงการ อบรมธรรมะในทุกระดับมีร้านค้าสวัสดิการ บุคลากรแนะนำสถานที่ และประชาชนนิยมเข้า วัดเพื่อศึกษาธรรมและนั่งสมาธิ

1.11 ศักยภาพการท่องเที่ยวของวัดบางหลวง พบว่า เป็นวัดที่มีความเป็นมา ยาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีอายุราว 300 ปี ภายในวัดมีสิ่งสำคัญที่น่าสนใจมากมาย อาทิ พระอุโบสถทรงไทยโบราณไม่มีเสา เจดีย์มูเตตา มีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ พระปฐมธรรมราชา หลวงพ่อใหญ่ และหลวงพ่อเพชร ส่วนระบบไฟฟ้า ประปา ห้องน้ำ ห้องสุขา ถนนหนทางภายในวัดได้รับการปรับปรุงต่อเติมขยายมากขึ้นกว่าเดิม ในขณะที่ ทักษะสภาพบรรยากาศภายในวัดมีความร่มรื่นมีสวนหย่อม พื้นที่สีเขียวตามบริเวณจุดสำคัญ ต่างๆ วัดบางหลวงยังในเรื่องของการประชาสัมพันธ์เพราะยังไม่มีจุดประชาสัมพันธ์อย่าง เป็นทางการ อีกทั้งยังไม่มีร้านค้ารวมถึงสินค้าของชุมชนที่จะนำมาแสดงภายในวัด ทั้งนี้ เพราะวัดอยู่ในเมืองปทุมและไม่มีผู้แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวแต่จุดเด่นของวัดบางหลวงที่มี ชื่อเสียงก็คือ ศักยภาพด้านวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชาวมอญ อาทิ ประเพณีตักบาตรพระร้อย ประเพณีถวายข้าวแช่ ประเพณีก่อเจดีย์ทราย เพราะมี การจัดงานประเพณีประจำปีอย่างต่อเนื่อง

จากผลการวิจัยพบว่าวัดในเขตจังหวัดปทุมธานีมีหลายรูปแบบ เช่น บางวัดเน้น การศึกษาธรรม หรือจะเป็นวัดที่มีประวัติความเป็นมาตามผู้ที่สร้างวัดส่วนใหญ่ในอำเภอ อื่นๆ นอกจากอำเภอสามโคกจะเป็นวัดที่ถูกสร้างขึ้นใหม่แต่ก็อยู่ในยุคของรัตนโกสินทร์ ส่วนวัดในอำเภอสามโคกจะเป็นวัดในยุคกรุงศรีอยุธยา ศิลปะของอุโบสถ เจดีย์ส่วนใหญ่จะ มีรูปแบบของชาวมอญ

2. การวิจัยเชิงปริมาณ คณะผู้วิจัยได้ใช้แบบสอบถามในการสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวในวัดทั้ง 11 วัด โดยแจกแบบสอบถามนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในแต่ละวัด วัดละ 45 คน แบบสอบถามมีปัจจัยส่วนบุคคล วัดดูประสงค้ในการเดินทางมาท่องเที่ยววัด การตรวจสอบทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัด การจัดการของวัดเพื่อให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผลการวิจัยสรุปประเด็นสำคัญ ดังนี้

โดยภาพรวม วัดดูประสงค้ ในการเดินทางมาท่องเที่ยวทั้ง 11 วัด ด้วยเหตุผลของการเยี่ยมชมความงดงามในศิลปะของวัด เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม รองลงมา คือ พักผ่อนหย่อนใจกับครอบครัว และสิ่งที่ได้รับจากการท่องเที่ยววัด คือ ได้พักผ่อนหย่อนใจกับภูมิทัศน์ที่สงบของวัด รองลงมา คือ ได้เห็นคุณค่าของศิลปกรรมต่างๆ เช่น พระพุทธรูปเก่าแก่ จิตรกรรมพุทธประวัติสถาปัตยกรรมของโบสถ์

ผลการวิเคราะห์การตรวจสอบทรัพยากร การท่องเที่ยวของวัด ด้านทรัพยากรท่องเที่ยวด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทั้ง 11 วัด จะได้คะแนนเฉลี่ยข้อ 1 สูงที่สุด คือ วัดมีภูมิทัศน์ที่สวยงาม และรองลงมา คือ วัดมีพื้นที่เปิดโล่งกว้างขวาง ส่วนด้านทรัพยากรประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและประเพณี พบว่าวัดส่วนใหญ่มีโบสถ์และวิหารที่สำคัญ รองลงมา คือ มีพระพุทธรูปที่สำคัญและเป็นวัดที่มีประเพณีร่วมกับชุมชน ในส่วนการตรวจสอบด้านบริการของวัด พบว่าวัดส่วนใหญ่มีกิจกรรมตักบาตร ให้ทาน เวียนเทียน ในวันสำคัญทางศาสนาเกือบทุกวัด รองลงมา คือ มีการรณรงค์ให้ประชาชนรักษาสิ่งแวดล้อม ฟังธรรมในวันพระและวันสำคัญทางศาสนา การจัดให้เที่ยวชมวัดมีมีคฤุเทศก์หรือบุคลากรพาชมวัดและให้ข้อมูล

3. เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผลการศึกษาทั้ง 11 วัดพบว่าวัดมีศักยภาพและจุดเด่นแต่ละวัดแตกต่างกัน ผลการวิจัยพบว่าทุกวัดมีความพร้อมพอจะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ทั้ง 11 วัด โดยแบ่งเป็นวัดที่มีศักยภาพสูงไปสู่วัดที่มีศักยภาพน้อยกว่า ดังนี้ วัดโบสถ์ (สามโคก) วัดสิงห์ วัดปัญญา นันทาราม วัดเจติยหอย วัดชินวราราม วัดบางหลวง วัดศาลเจ้า วัดกร่าง วัดมะขาม วัดศาลาแดงเหนือและวัดเขียนเขต คณะผู้วิจัยจึงทดลองจัดเส้นทางท่องเที่ยวให้กับ 11 วัด กำหนดการจัดเส้นทางของวัดที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน และอยู่บนเส้นทางคมนาคมเดียวกันอีกทั้งพิจารณาการแวะรับประทานอาหารกลางวันและช่วงเวลาที่จะเข้าชมในแต่ละวัด และเดินทางกลับให้เป็นวงจรดิ่งแผนที่เส้นทาง การท่องเที่ยว มี 2 เส้นทาง

เพื่อทดสอบเส้นทางท่องเที่ยว คณะผู้วิจัยได้ทดลองให้นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ฯ แสดงตนเป็นนักท่องเที่ยวจำนวน 47 คน ตามจัดเส้นทาง

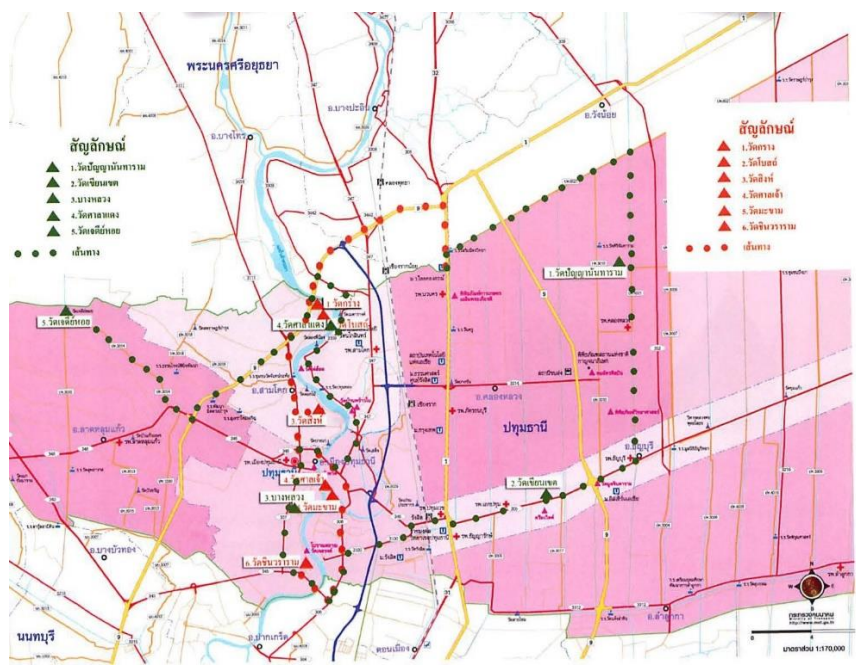
การท่องเที่ยวที่ได้จัดไว้ จากที่ตั้ง ถนนที่เชื่อมโยง เวลาแวะชม โดยออกเดินทางจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ฯ การแบ่งเส้นทางการท่องเที่ยวจำเป็นต้องแบ่งออกเป็น 2 วัน วันละ 1 เส้นทาง เนื่องจากในการเข้าไปท่องเที่ยวแต่ละวัดจะมีคฤหบดีของวัดเป็นผู้ช่วยอธิบายแต่ละวัดจะใช้เวลาไม่น้อยกว่า 1 ชั่วโมง คณะผู้วิจัยจึงดำเนินการแบ่งการท่องเที่ยวออกเป็น 2 วัน โดยวันแรกแบ่งออกเป็น 6 วัด และวันที่ 2 อีก 5 วัด

สำหรับเส้นทางที่ 1 เส้นทางการท่องเที่ยวเป็น ดังนี้ (ดูจากรูปแผนที่เส้นทางการท่องเที่ยววัดในจังหวัดปทุมธานี)

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ฯ เริ่มออกเดินทางเวลา 07.00 น. โดยรถโดยสารท่องเที่ยวถึงวัดกร่างประมาณ 07.45 น. โดยมีผู้แนะนำสถานที่ที่สำคัญของวัดใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง ออกจากวัดกร่างก็ถึงวัดโบสถ์เพราะทั้งสองวัดอยู่ใกล้กัน ใช้เวลาตั้งแต่ 09.00-10.00 น. ออกเดินทางจากวัดโบสถ์ถึงวัดสิงห์ประมาณ 10.30 น. ใช้เวลาตั้งแต่ 10.30-11.30 น. ออกเดินทางจากวัดสิงห์เพื่อเดินทางไปวัดศาลเจ้าถึงประมาณ 12.20 น. ภายในวัดศาลเจ้าจะมีร้านอาหารและก๋วยเตี๋ยวที่อร่อย วัดศาลเจ้าและวัดมะขามมีพื้นที่ติดต่อกันนักศึกษาจึงมีเวลารับประทานอาหารและแวะซื้อขนมทั้งเยี่ยมชมวัดทั้งสองใช้เวลาตั้งแต่ 12.30-14.30 น. จากวัดมะขามเดินทางไปวัดชินวราราม ถึงประมาณ 15.00 น. ใช้เวลาตั้งแต่ 15.00-16.30 น. จึงเดินทางกลับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ฯ ถึงประมาณ 17.30 น.

สำหรับเส้นทางที่ 2 เส้นทางการท่องเที่ยวเป็น ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ฯ เริ่มออกเดินทางเวลา 07.00 น. โดยรถโดยสารท่องเที่ยวถึงวัดปัญญานันทาราม ประมาณ 07.45 น. ได้นำนักศึกษาเข้าฟังพระเทศน์ และอบรมธรรมะใช้เวลาตั้งแต่ 08.00-10.30 น. ออกเดินทางจากวัดปัญญานันทารามถึงวัดเขียนเขต ประมาณ 11.00 น. ใช้เวลาตั้งแต่ 11.00-12.00 น. จึงเดินออกจากวัดเขียนเขตถึงวัดบางหลวง ระหว่างทางแวะรับประทานอาหารบริเวณตลาดเมืองปทุมธานีถึงวัดบางหลวงประมาณ 13.30 น. ใช้เวลาตั้งแต่ 13.30-14.30 น. ออกจากวัดบางหลวงถึงวัดศาลาแดง ประมาณ 15.00 น. ใช้เวลาตั้งแต่ 15.00-15.30 น. จึงเดินทางออกจากวัดศาลาแดงเพื่อไปวัดเจติยหอยประมาณ 16.00 น. ใช้เวลาตั้งแต่ 16.00-17.30 น. จึงเดินทางกลับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ฯ

ภาพที่ 1 เส้นทางท่องเที่ยววัดในจังหวัดปทุมธานี

ภายหลังการจัดนำเที่ยว ได้ให้นักศึกษาประเมินผลการท่องเที่ยวถึงความพึงพอใจต่อการเดินทางมาเที่ยว ผลการประเมินสำหรับเส้น ที่ 1 พบว่า นักศึกษามีระดับความพึงพอใจในการทัศนศึกษาในเส้นทางที่ 1 ที่ประกอบด้วย วัดกว้าง วัดโบสถ์ วัดสิงห์ วัดศาลเจ้า วัดมะขาม และวัดชินวราราม โดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาความพึงพอใจในเป็นรายข้อ พบว่านักศึกษาให้ระดับความพึงพอใจสูงสุดในด้านความรู้ที่ได้รับหลังจากการเยี่ยมชมวัด ส่วนด้านที่นักศึกษาให้ระดับความพึงพอใจน้อยที่สุดมี 2 ด้าน คือ ความปลอดภัยของบริเวณวัดและภูมิทัศน์ของวัด

ส่วนผลการประเมินสำหรับเส้นที่ 2 พบว่า นักศึกษามีระดับความพึงพอใจในการทัศนศึกษาในเส้นทางที่ 2 ที่ประกอบด้วยวัดปัญญาบันทาราม วัดเขียนเขต วัดบางหลวง วัดศาลาแดง และวัดเจติยหอยโดยรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณาความพึงพอใจเป็นรายข้อ พบว่าความงดงามและความน่าสนใจของศิลปะ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรมของวัด นักศึกษาให้ระดับความพึงพอใจสูงสุด ส่วนด้านที่นักศึกษาให้ระดับความพึงพอใจน้อยที่สุด คือ ความเหมาะสมของเส้นทางท่องเที่ยวและความเหมาะสมของระยะเวลาที่แวะชมสถานที่

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี มีประเด็นที่น่าสนใจจะนำมาอภิปราย ดังต่อไปนี้

1. ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุของวัดในจังหวัดปทุมธานี พบว่า มีศักยภาพที่โดดเด่นมากที่สุด ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นองค์ประกอบสำคัญในความรู้สึกรักของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป การมีโบราณสถานและโบราณวัตถุประจำวัด เช่น พระพุทธรูปอุโบสถเสมือนหนึ่งเป็นการแสดงสิ่งสำคัญที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อจรรโลงขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในแต่ละยุค ทั้งๆ ที่วัดมีสิ่งสำคัญอันมีค่า เช่น โบราณสถานและโบราณวัตถุอยู่ภายในทุกวัด ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการท่องเที่ยว ดังแนวคิดของ Colier & Harraway (1997) ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของการท่องเที่ยวจะต้องสามารถดึงดูดใจคนให้มาเที่ยว เช่น มีที่เก๋ๆขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเกิดขึ้นจากการประดิษฐ์คิดค้นด้วยมนุษย์ ส่วนสุพรรณิการ์ ชวัญเมือง และเบญจวรรณ โมกมล (2550) ได้กล่าวไว้ว่า องค์ประกอบของการท่องเที่ยวจะต้องมีหลักว่าสามารถดึงดูดคนให้ไปเที่ยวชม ได้แก่ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ จากข้อเท็จจริงที่เกิดจากการสำรวจศักยภาพของโบราณสถานและโบราณวัตถุของวัดในจังหวัดปทุมธานี โดยภาพรวมมีโบราณสถานและโบราณวัตถุของวัดบางแห่งยังไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่อย่างเพียงพอหรือประชาชนไม่รู้ถึงประวัติความเป็นมาและความสำคัญของโบราณสถานและโบราณวัตถุเหล่านั้นว่ามีความสำคัญอย่างไร ทำให้คุณค่าในทางจิตใจมีน้อยต่างๆ ที่ในบางวัดเหล่านั้นมีศักยภาพในด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุอย่างเปี่ยมล้น สอดคล้องกับงานวิจัยของพรทิพย์ กิจเจริญไพศาล (2553) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัย พบว่าจังหวัดปทุมธานีมีทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีศักยภาพสูง โดดเด่นหลายด้าน อาทิ ด้านโบราณสถานและโบราณวัตถุ ผลเป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะว่าวัดในจังหวัดปทุมธานีถูกสร้างขึ้นพร้อมกับการก่อสร้างเมืองของชุมชนชาวมอญ คติความเชื่อของชุมชนชาวมอญก็คือ การได้สร้างวัดฝากในบวรพระพุทธศาสนาเป็นอนุสรณ์แก่อนุชนรุ่นหลังได้สืบทอดวัฒนธรรม อีกทั้งพบว่าชาวมอญนิยมการสร้างวัดประจำไว้ในแต่ละชุมชนเพื่อประกอบศาสนกิจของชุมชนตนเอง ประกอบด้วยโบสถ์ วิหาร เจดีย์ และกุฏิ รวมถึงการสร้างพระพุทธรูปสำคัญประจำวัด การที่จังหวัดปทุมธานีมีจุดเด่น

ด้านศักยภาพโบราณสถานและโบราณวัตถุดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับหลักการประเมินศักยภาพทรัพยากรการท่องเที่ยวของกอดเฟรย์ เคอร์รี่ และคลาร์ค แจ็คกี้ (Godfrey Kerry & Clarke Jackie, 2000) วางหลักไว้ว่า การประเมินศักยภาพการท่องเที่ยวต้องประเมินผลในเรื่องของทรัพยากรด้านมรดกทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมด้วย ซึ่งหมายถึง สิ่งสำคัญทางศาสนา คือ โบราณสถานและโบราณวัตถุของสถานที่แต่ละแห่ง

2. ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวด้านการสาธารณสุขการโดยภาพรวม พบว่ามีการพัฒนาแต่ยังไม่ดีนัก เป็นแต่เพียงการใช้สอยตามสภาพที่เป็นอยู่การจะนำเอานวัตกรรมใหม่ๆ เข้ามาใช้ยังมีข้อจำกัด ถ้าจะยกฐานะของการเป็นแหล่งท่องเที่ยววัดตามหลักเกณฑ์มาตรฐานสากลต้องมีการพัฒนาปรับปรุงในเรื่องของความทันสมัยและการนำเอาสิ่งใหม่ๆ เข้ามาประยุกต์ใช้เกิดประสิทธิภาพสอดคล้องกับแนวคิดของธรรมศักดิ์โรจนสุนทร (2542) ได้แบ่งองค์ประกอบเครื่องบ่งชี้ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว คือ ปัจจัยของการพัฒนาสิ่งสาธารณูปการขั้นพื้นฐานที่จำเป็น เช่น ไฟฟ้า ประปา การระบายน้ำ การกำจัดขยะ และระบบการสื่อสาร รวมตลอดถึงห้องน้ำ ห้องสุขา ปัจจัยภายนอก คือ ความเจริญของบ้านเมือง มีรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาเมืองที่ทำให้การพัฒนาในด้านสาธารณสุขการภายในวัดมีการพัฒนาตาม ฉะนั้น การพัฒนาสาธารณสุขการของวัดในจังหวัดปทุมธานี จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่จะใช้เป็นฐานรองรับกับยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของวัฒนธรรมของจังหวัดปทุมธานี อย่างน้อยความเพียบพร้อมด้านระบบไฟฟ้า ประปา การสื่อสาร ถนนหนทาง และห้องน้ำ ห้องสุขา ควรพัฒนาควบคู่กับการพัฒนาในส่วนอื่นๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของโสภณ สุขสำอางค์ (2555) ได้ศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมกรณีศึกษา:ตลาดน้ำวัดกลางคูเวียง ตำบลสัมปทวน อำเภอนครชัยศรี จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวจะต้องพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกให้ดีและได้มาตรฐานเพื่อรองรับกับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาใช้บริการ และสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหาบุญพิเชษฐ์ จันทรเมือง (2553) ได้ศึกษา เรื่อง การจัดการท่องเที่ยวในพระอารามหลวงชั้นเอกในเกาะรัตนโกสินทร์ ผลการวิจัยพบว่า ควรปรับปรุงด้านการบริการท่องเที่ยวของวัดที่ยังไม่เป็นที่ดึงดูดใจให้มีมาตรฐานมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการสาธารณูปโภค

การวิจัยเชิงปริมาณพบว่านักท่องเที่ยวพอใจกับการพักผ่อนหย่อนใจกับภูมิทัศน์ที่สงบของวัด ส่วนข้อที่นักท่องเที่ยวให้คะแนนต่ำสุด คือ วัดไม่มีสวนหย่อมให้นักท่องเที่ยว ทั้งนี้เนื่องจากจังหวัดปทุมธานีเกิดอุทกภัยน้ำท่วมใหญ่เมื่อ ปี พ.ศ. 2554 ดังนั้นวัดต่างๆ ยัง

ไม่ได้ปลูกต้นไม้ทดแทน ส่วนด้านการคมนาคมและถนนหนทางเข้าวัดมีความสะดวกดี เพียงพอต่อการให้บริการนักท่องเที่ยว

3. ศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวด้านการให้บริการของวัดในปทุมธานีโดยภาพ พบว่า ยังควรปรับปรุงอีกหลายด้านเพราะจากสภาพทั่วไปของวัดในจังหวัดปทุมธานีมีการพัฒนาในเรื่องการให้บริการนักท่องเที่ยวยังไม่ได้มาตรฐานเพียงแต่การดำเนินการไปตามชุมชนที่อยู่รอบๆวัดและคณะกรรมในวัดเท่านั้น รูปแบบการให้บริการด้านการท่องเที่ยวจะต้องกระทำในลักษณะที่มีมาตรฐานสากลตามที่หน่วยงานภายนอกได้ดำเนินการ เช่น การให้บริการ ณ จุดเดียว การให้บริการด้วยรอยยิ้มและการให้บริการด้านสิ่งอำนวยความสะดวกความสะดวกทุกประการ แต่เมื่อมองด้วยความเป็นจริงที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและรูปแบบของวัด ลักษณะสำคัญของการบริการให้นักท่องเที่ยว ได้แก่ วัดควรจะต้องมีจุดประชาสัมพันธ์ ป้ายบอกเล่าประวัติวัด มีร้านค้าสวัสดิการ มีมัคคุเทศน์/ไกด์แนะนำสถานที่ เป็นต้น ดังแนวคิดของ ธรรมศักดิ์ โรจนสุนทร (2542) ได้วางหลักองค์ประกอบตัวบ่งชี้ศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวไว้ว่า การจะพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีความเจริญก้าวหน้าและกลายเป็นที่รู้จักของผู้คนอย่างแพร่หลาย ต้องพัฒนาจากเรื่อง ระบบการให้บริการขั้นพื้นฐาน ได้แก่ สิ่งอำนวยความสะดวกที่ได้มาตรฐาน คือ การประชาสัมพันธ์ทุกช่องทาง มีสื่อความหมายกับคนที่มาเยือนอย่างเข้าใจกันและการอำนวยความสะดวกทุกด้าน

นอกจากนี้ผลการวิจัยที่ได้ค้นพบอีกประการหนึ่ง คือ ด้านศักยภาพการให้บริการของวัด ไม่มีจุดประชาสัมพันธ์ที่เป็นระบบ เช่น ให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนที่มาเยี่ยมชมวัด จึงทำให้นักท่องเที่ยวไม่ค่อยรู้จักและยังไม่ทราบถึงความสำคัญของวัด ประกอบกับจำนวนประชาชนที่เข้ามาวัดมีจำนวนน้อยไม่คุ้มกับการตั้งจุดประชาสัมพันธ์หรือการทำสื่อเพราะประชาชนที่เข้ามาวัดเพื่อทำบุญตามประเพณีชาวพุทธและเป็นคนในชุมชนรอบๆ วัดแต่อย่างไรก็ตามประชาสัมพันธ์ก็เป็นสิ่งจำเป็นและควรมีทุกวัดที่ให้ข้อมูลกับนักท่องเที่ยวได้ สำหรับวัดที่มีการประชาสัมพันธ์ระดับที่ดีมาก คือ วัดโบสถ์ จะเห็นป้ายประชาสัมพันธ์ถึงหลวงปู่โตอยู่ทั่วทั้งจังหวัดสอดคล้องกับงานวิจัยของนิตา บัวงาม และคณะ (2546) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษาการจัดการท่องเที่ยวตลาดน้ำวัดลำพญา อ.บางเลน จ.นครปฐม ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลการจัดการแห่งท่องเที่ยวที่สำคัญ ได้แก่ การพัฒนากลยุทธ์การประชาสัมพันธ์ทุกระดับและมีจุดประชาสัมพันธ์ที่เป็นระบบซึ่งจะทำให้ผู้คนรู้จักสถานที่สำคัญมากขึ้น

ผลการวิจัยที่ค้นพบอีกข้อ คือ วัดในจังหวัดปทุมธานีส่วนใหญ่ยังไม่มีร้านค้าขาย ภายในวัดยกเว้นวัดบางวัดเท่านั้น ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าวัดในจังหวัดปทุมธานียังมีนักท่องเที่ยวน้อยจึงไม่มีการค้าภายในวัดยกเว้นวัดศาลเจ้าที่มีชื่อเสียงเพราะมีตลาดนัดขายของออร์รอย เช่น กุยช่าย ก๋วยเตี๋ยวหมู ขนมเบื้อง ขนมไทย ฯลฯ แต่สำหรับวัดอื่นนักท่องเที่ยวสามารถหาร้านสะดวกซื้อ ร้านค้า ร้านอาหาร เครื่องดื่ม จากชุมชนที่ใกล้เคียงวัดที่จะเอื้ออำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว แต่การตั้งร้านค้าเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวก็ยังเป็นปัจจัยด้านการอำนวยความสะดวก เป็นตัวบ่งชี้ด้านศักยภาพที่สำคัญตามแนวคิดของจิราภรณ์ อัมพรพรรดี (2547) ได้กล่าวว่า สิ่งจำเป็นของการพัฒนาศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยว คือ การมีร้านค้า สวัสดิการ และที่จำหน่ายวัสดุสินค้าภายในท้องถิ่น นอกจากนี้วัดยังมีคฤหาสน์ภายในวัด ยกเว้นวัดขนาดใหญ่ ซึ่งมีโครงการฝึกอบรมยุวมัคคุเทศน์ประจำวัดหากวัดในจังหวัดปทุมธานีต้องการจะยกระดับแหล่งท่องเที่ยวให้ได้มาตรฐานสอดคล้องกับหลักสากลที่เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปจะต้องเริ่มต้นด้วยการฝึกมัคคุเทศน์ประจำวัดให้เกิดความชำนาญในระดับที่สามารถอธิบายได้ตั้งแนวคิดของสุรพงษ์ สือทองจักร (2547) ได้วิจัย เรื่อง แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชิงวัฒนธรรมของวัดเจติยาศีรีวิหาร (วัดภูทอก) ตำบลนาแสง อำเภอสรีวิไล จังหวัดหนองคาย ผลการวิจัยพบว่า ด้านการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวได้มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว

สรุปผลการวิจัยศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานีพบว่า ทั้ง 11 วัด มีศักยภาพพอที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้แต่ต้องประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับประวัติของวัดและปรับปรุงสวนหย่อมภายในวัดให้สวยงาม ส่วนการวิเคราะห์เส้นทางการท่องเที่ยวสามารถปรับให้เหมาะสมด้วยการเลือกวัดที่มีศักยภาพสูงและควรลดลงให้เหลือ 9 วัด เพื่อจะได้เที่ยวภายในวันเดียว

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายการนำไปใช้

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการทำวิจัยเรื่องศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของวัดในจังหวัดปทุมธานี พบว่าจังหวัดควรทำประวัติของวัดในจังหวัด เพื่อให้ข้อมูลทางวิชาการ

1.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย นโยบายสนับสนุนการท่องเที่ยวของรัฐบาลเป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดการท่องเที่ยว และเสริมสร้างการทำกิจกรรมร่วมกัน

ตามนโยบาย บ้าน วัด โรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รายได้ที่เกิดจากการท่องเที่ยวตามสถานที่สำคัญที่มีเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชน และสร้างความเข้าใจของประชาชนในการจะไปไหว้พระ ทำบุญ ไปเยี่ยมชมความงดงามของศาสนสถานและศาสนวัตถุสำคัญ

1.2 ข้อเสนอแนะเชิงการบริหาร การบริหารจัดการถือเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้เกิดการท่องเที่ยววัด การบริหารจัดการจึงต้องอาศัยองค์ประกอบหลาย เช่น ท่านเจ้าอาวาส ไวยาวัจกร ประชาชนในชุมชนรอบๆ วัด โดยจัดทำความสะดวก ปลอดภัย ให้ความร่มรื่น การสร้างกิจกรรมต่างๆ ให้ประชาชนมาท่องเที่ยว ประชาสัมพันธ์ในด้านศิลปะ ที่สำคัญของวัด การของความร่วมมือหน่วยงานอื่นๆ อีกที่มีส่วนเกี่ยวข้อง อาทิ กรมศิลปากร สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด การท่องเที่ยวจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการเหล่านี้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรม

บรรณานุกรม

- สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2552). **ยุทธศาสตร์การวิจัยการท่องเที่ยวแห่งชาติ (พ.ศ.2555-2559)**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- กัลยา วานิชย์บัญชา. (2546). **การใช้ SPSS for Windows ในการวิเคราะห์ข้อมูล**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสาร.
- จิราภรณ์ อัมพรพรรดี. (2547). **ทรัพยากรการท่องเที่ยว**. สืบค้นจาก <http://elearning.spu.ac.th/allcontent/svi314/class6.htm>
- ยุทธ โกลวรรณ. (2546). **สถิติเพื่อการวิจัย**. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.
- ธรรมศักดิ์ วิจารณ์สุนทร. (2542). **สรุปผลการสัมมนาการพัฒนาการท่องเที่ยวภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- นิตา บัวงาม และคนอื่นๆ. (2546). **การศึกษาการจัดการท่องเที่ยวตลาดน้ำวัดลำพญา อ.บางเลน จ.นครปฐม**. สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- พรทิพย์ กิจเจริญไพศาล. (2553). **การศึกษาทรัพยากรท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนชาวมอญเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในจังหวัดปทุมธานี**. ปริญญาโท วิทยาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวางแผนและการจัดการ การท่องเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหาวิทาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- พระมหาบุญพิเชษฐ์ จันทร์เมือง. (2553). **การจัดการการท่องเที่ยวในพระอารามหลวง
ชั้นเอกในเกาะรัตนโกสินทร์**. ปรินญาณิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาวิทาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วีรวัฒน์ วงศ์ปุ๋ยไทย. (2555). **ปทุมธานีเกิดไ้ท่องเที่ยวอัคราชนัย ไทยรามัญย้อนรำลึก
ชนชาติมอญ**. ปทุมธานี: องค์การบริหารส่วนจังหวัดปทุมธานี.
- โสภณ สุขสำอาง. (2555). **คณะวิททยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร
วิทยาเขตสารสนเทศเพชรบุรี การประชุมวิชาการ การพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน
ประจำปี 2555 “ชุมชนท้องถิ่น ฐานรากการพัฒนาประชาคมเศรษฐกิจ
อาเซียน”** 16-19 กุมภาพันธ์ 2555.
- สุพรรณิการ์ ขวัญเมือง และเบญจวรรณ โมกมล. (2550). **ศักยภาพและความพร้อมของ
การท่องเที่ยวเชิงสปลา จังหวัดเชียงราย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย (สกว.).
- สุรพงษ์ ลือทองจักร. (2547). **แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น กรณีศึกษา
วัดเจติยาศรีวิหาร (วัดภูทอก) ตำบลนาแสง อำเภอศรีวิไล จังหวัดหนองคาย**.
อุดรธานี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.
- Collier, & Harraway. (1997). **Principles of Tourism**. Auckland: Longman Paul
Ltd., Godfrey Kerry; Clarke Jackie. (2000). **The Tourism Development
Handbook: A Practical Approach to Planning and Marketing**.
New York: Continuum.